

-еньк, -аньк: Маці, здаволеная тым, што Чарнушка ўзяўся падвезці, ахвотна падтрымала: — Жывіце дружненько! (Маці); Маці мякка, ласкава сказала: — Ты, сыночак, будзеш з дзедам, хату пасцеражэш. Ды глядзі добранько — усё дабро тут на ваших руках!.. Не дай Бог што-небудзь учыніцца — згалеем зусім (Маці); — Дак глядзі ж, кеб пільнаваў добранько! Бо ўвечар я прыеду! (Маці). Мы адчуваем, з якой нежнасцю і пяшчотай звяртаецца маці да сваіх сыноў Васіля і Валодзькі. І хоць яны рознага ўзросту і ў іх розныя характары, яна любіць і ставіцца да іх аднолькава.

Літаратура

1. Ахманова, О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. — Москва: Сов. энцикл., 1969. — 367 с.
2. Земская, Е. А. Особенности мужской и женской речи // Русский язык и его функционирование / Е. А. Земская, М. В. Китайгородская, Н. Н. Розанова / [под ред. Е. А. Земской, Д. Н. Шмелева]. — М., 1993. — С. 90—136.
3. Колшанский, Г. В. Соотношение субъективных и объективных факторов в языке / Г. В. Колшанский. — Москва, 1975. — 186 с.
4. Коваль, В. И. Язык и текст в аспекте гендерной лингвистики / В. И. Коваль. — Гомель: ГГУ, 2007. — 217 с.
5. Колесов, В. В. Язык и ментальность / В.В.Колесов — СПб.: Санкт-Пет. гос. ун-т, 2004. — 217 с.
6. Ретунская, М. С. Реализация эмоционально-оценочного потенциала слова в речевой деятельности / М. С. Ретунская // Вестник Харьк. ун-та = Висн. Харьк. ун-ту. — 1989. — № 339. — С. 81—85.
7. Стариченок, В. Д. Большой лингвистический словарь / В. Д. Стариченок. — Ростов н/Д: Феникс, 2008. — 811, [1] с. — (Словари).

Чахоўскі Г. К. (Мінск)

КАГНІТЫЎНЫЯ АСПЕКТЫ ТЭКСТУ І ДЫСКУРСУ

Сімптаматычна, што ў лінгвакультуралогіі ўсё большае значэнне пачынаюць набываць тэмы Мовы і Тэксту. У прыватнасці, гэта адлюстроўваецца ў канстатацыях “лінгвістычнага павароту” ў гуманітарных навуках XXI стагоддзя, калі асноўная ўвага даследчыкаў скіроўваецца на спецыфічныя ўласцівасці мовы, яе дынамічную сістэмнасць, на нетрывіяльныя ўзаемадачынненні, у якіх знаходзяцца элементы парадэгмы *Культура – Мова – Тэкст*.

У апошнія дзесяцігоддзе назіраецца ўзбуйненне адзінак аналізу ў некаторых гуманітарных дысцыплінах: лінгвістыцы, семіётыцы, культуралогіі, кагніталогіі, метадалогіі навуковага пазнання. Прычыны гэтай з’явы заўважаюцца ў тых агульных зменах даследніцкіх устаноў, што вельмі выразна праявіліся ў названых дысцыплінах. Зрэшты,

тэндэнцыя была запачаткаваная яшчэ ў першай палове XX стагоддзя імклівым развіццём некласічнай фізікі, якая заклала тэарэтычны падмурак для вывучэння такога глабальнага аб'екту, як Сусвет у цэлым. У фізіцы вяршыня адзначанай тэндэнцыі – сфармуляваны ўжо ў нашым часе ў рэчышчы тэорыі квантавай гравітацыі тэзіс аб тым, што глабальная структура Сусвету вызначае характар развіцця лакальных фізічных працэсаў.

Гэты прыклад з сучаснай фізікі (яшчэ зусім нядаўна прызнанага лідэра ў сферы пазнання) палічылі вартым да пераймання і ў сучаснай гуманітарыстыцы. Тым больш, што сам тэзіс аб тым, што структура цэлага можа прадвызначаць характар паводзін яго частак, з'яўляецца нарматыўным таксама для лінгвістычных і філасофскіх школ і кірункаў. Менавіта дынамічныя канцэпцыі мовы дазваляюць апісваць тыя працэсы і механізмы, якія забяспечваюць кагнітыўныя ўласцівасці тэксту, яго здольнасці быць транслятарам зместу культурных працэсаў.

Маўленчае ўздзеянне грунтуецца на зменах, што ўзнікаюць у кагнітыўнай сістэме пад уплывам новай інфармацыі. Гэтыя змены могуць мець часовы або ўстойлівы характар, адрознівацца паводле ступені глыбіні, аднак прадухіліць іх практычна немагчыма.

Выраз “маўленчае ўздзеянне” выклікае, звычайна, стандартныя асацыяцыі: красамоўства і ўлада над людзьмі. Яны маюць глыбокія карані і дыктуюцца нашай нацыянальнай культурнай спадчынай. Менавіта гістарычны вопыт спрыяе недаверу да мастацтва слова, таму што многія знакамітыя прамоўцы дэманстравалі ўладныя амбіцыі.

Гэты факт прывёў да таго, што на вывучэнне заканамернасцей функцыянавання прагматычна “моцных” тэкстаў накладалася своеасаблівая забарона, якая выключыла рыторыку з пераліку “карысных” навук.

Аднак “зарэтушаваць” працэс пазнання на працяглы час сталася немагчымым, і зараз рыторыка як раздзел прагматычна скіраванай тэорыі тэксту адраділася зноў. Сёння рыторыка не абмяжоўваецца апісаннем стандартных спосабаў красамоўства, а разглядае маўленчае ўздзеянне з розных пунктаў гледжання, у прыватнасці, з п.г.л. кагнітыўных працэсаў, якія адбываюцца ў свядомасці камунікантаў.

Пад кагнітыўнай сістэмай традыцыйна разумеецца сукупнасць ментальных схем, якія спалучаюцца паміж сабой паводле “закона сетак”. Ментальныя схемы – гэта ўтварэнні рознай ступені складанасці і рознага характару спалучэння. Складанасць ментальнай схемы вызначаецца наяўнасцю ў ёй стандартных і другасных ментальных вузлоў. Характар спалучэння складнікаў будзе цікавіць нас толькі з аднаго боку – з пункту

гледжання скіраванасці сувязі, якая дазваляе размежаваць ментальныя схемы на статычныя і дынамічныя.

Што ж трэба зрабіць, каб партнёр па камунікацыі “знайшоў” патрэбны моўцу ментальны вузел? Дзеля гэтага камунікант выконвае, як правіла, шэраг мэтанакіраваных дзеянняў, якія вынікаюць з яго намераў. Намер – гэта пэўны стан кагнітыўнай сістэмы, адлюстраваны ў актывізацыі глабальнай ментальнай схемы “жаданне”, якая накладваецца на ўсе астатнія актывізаваныя ў гэты момант ментальныя схемы. Менавіта актывізаваная схема “жаданне” прымушае камуніканта рабіць інтуітыўны пошук найбольш аптымальных сродкаў уздзеяння.

Супраціў знешнім уплывам і ўздзеяннем адлюстраваяўся ў многіх нацыянальных культурах, напрыклад у нямецкай, дзе “маніпуляванне” чалавекам разглядаецца як адмоўны працэс, прычым не толькі з пункту гледжання самога аб’екта маніпулявання, але і з пункту гледжання грамадства ў цэлым, паколькі ў выніку прафесійнага маніпулявання ўся нацыя можа зрабіцца цацкай у руках моцнай харызматычнай асобы.

Аднак не кожнае маўленчае ўздзеянне мае на мэце ў выніку маніпуляванне аб’ектам уздзеяння. Нярэдка моцнае маўленчае ўздзеянне робіцца неабходным рэцыпіенту для таго, каб аднавіць унутраную раўнавагу, каб эфектыўна засвоіць вялікія інфармацыйныя плыні, каб прыняць разважлівае і дакладнае рашэнне. Менавіта таму тэарэтычная цікавасць да праблемы вызначэння кагнітыўнай прасторы тэксту падмацоўваецца немалой практычнай значнасцю вынікаў.

Мы будзем разумець кагнітыўную прастору тэксту ў выглядзе пэўным чынам уладкаваных кадыфікаваных знакаў, якія пры дапамозе працэсу выказвання разгортваюцца ў дыскурс – тэкст у сацыяльным кантэксце, які стварае ўяўленне пра ўдзельнікаў і ўмовы камунікацыі або выказвання, якое разглядаецца з пункту гледжання механізма-стваральніка. Вядомы таксама такія азначэнні дыскурсу, як “звязнае маўленне” (Харыс); “тэкст выказвання” (ван Дэйк); “звязны тэкст” (Белерт), што дазваляе ў асобных выпадках ўжываць тэрміны “тэкст” і “дыскурс” як сінонімы, паколькі дыскурс – гэта (таксама як і тэкст) дзейнасць, феномен і функцыя адначасова, але ў дыскурсе дзейнасць звужаецца да яе сацыяльных маўленчых праяў.

Адным з найбольш плённых і перспектыўных метадаў даследавання кагнітыўных уласцівасцей тэксту лічыцца кагнітыўна-рытарычны метада. Ён мае на мэце адэкватнасць прыродзе аб’екта даследавання і грунтуецца на інтэграцыі папулярных у сучаснай гуманітарнай навуцы ідэй у лінгва-кагнітыўным рэчышчы. Такі погляд пэўным чынам суадносіцца з тэорыяй дэканструкцыі, распрацаванай французскім філосафам Ж. Дэрыда. Згодна з гэтай тэорыяй, дыскурс

грунтуецца на ключавых бінарных апазіцыях ідэй, адзін элемент якіх мае пазітыўную канатацыю, а другі – негатыўную. Механізм пераканання (імкнення да ролі лідэра камунікацыі) абапіраецца на прынцып апазітыўнасці (большая ўвага надаецца станоўчым элементам) і з’яўляецца своеасаблівым тыпам “маўленчай зброі”. Ён праяўляецца ў тым, якім чынам чалавек (грамадства, культура, цывілізацыя) вызначае сваё стаўленне да ісціны. Катэгарычнасць выказвання, сцвярдзальны характар фраз успрымаюцца як “замах на ісціну”, бо адрасант тэксту цалкам упэўнены ў тым, што ісцінай можна авалодаць так, як і матэрыяльнымі прадметамі. “Права на мову” вымагае барацьбы за магчымасць валодаць ісцінай у апошняй інстанцыі. Такім чынам ісціна, як і суразмоўца, могуць разглядацца як аб’ект захопу, кіравання, падпарадкавання.

“Аўтакратычны” лідэр камунікацыі імкнецца прадэманстраваць адрасату, што няма і не можа быць нічога складанага, незразумелага, шматпланаванага. Кожнае несупадзенне думак адрасанта і адрасата – бінарная апазіцыя сапраўднага і памылковага, станоўчага і адмоўнага: не існуе розных меркаванняў, ёсць пазітыўнае (“белае”) і негатыўнае (“чорнае”).

Заходняя інтэлектуальная гісторыя лічыць традыцыйнай наяўнасць такіх апазіцый з пазітыўным першым элементам як *літаральнае (трывіяльнае) / метафарычнае, праўда / хлусня, маўленне / пісьмо, канкрэтнае / абстрактнае*. Лінгвістыка прымае ідэю апазітыўнага ўладкавання дыскурсу з прычыны яе сувязі з антытэтычнасцю як здольнасцю чалавечага мыслення. Кожны тэкст з’яўляецца палемічным – у ім закладзена антытэза паводле азначэння. Сам факт “нараджэння” пэўнага тэксту – вынік імпліцытнай / экспліцытнай палемікі, скіраванай на ліквідацыю некаторай мысленчай устаноўкі – да адлюстравання канкрэтнага стаўлення да падзеі, яго прымання або непрымання.

Даследчыкі кагнітыўнага патэнцыялу тэксту бачаць сваю задачу ў выяўленні апазіцый, пакладзеных у аснову тэксту. З пункту гледжання актывізаваных кагнітыўных структур, пазначаныя намі апазіцыі ідэй уяўляюць пэўныя фрэймы -- наборы слоў, кожнае з якіх абазначае частку або аспект пэўнай канцэптuallyнай або акцыянальнай супольнасці. Іншымі словамі, змест той або іншай лексічнай адзінкі фрэйма нельга зразумець без ведання ўнутранай структуры фрэйма ў цэлым. Фрэйм можа разумецца таксама як сістэму канцэптаў, суадносных такім чынам, што адэкватнае тлумачэнне аднаго з іх робіцца ўмовай адэкватнага тлумачэння ўсёй структуры, у якую ўваходзіць гэты канцэпт. Фрэйм – гэта веды пра аб’екты і падзеі, якія могуць уключаць

больш дробныя кампаненты – слоты. Напрыклад, фрэйм “навучанне ва ўніверсітэце” можа змяшчаць наступныя слоты: *наведванне лекцый, адказы на семінарскіх занятках, здача экзаменаў і залікаў, абарона дыпломнай работы* і г.д.

Названыя бінарныя апазіцыі ідэй рэалізуюцца ў выглядзе кагнітыўных правілаў – мадэлей, якія рэгулююць дзейнасць суб’екта згодна са зместам пазітыўных элементаў апазіцый або, наадварот, скіроўваюць яго намаганні на знішчэнне негатыўных характарыстык, выражаных другім членам бінарнай апазіцыі. Гэтыя кагнітыўныя ўстаноўкі набываюць форму метафары і складаюць другі ўзровень тэксту – так званы міні-дыкурс. Канцэптואльныя метафары ствараюць спосаб светапогляду чалавека, таму дыкурс пэўнага аўтара разгортваецца праз такія метафары, якія адлюстроўваюць яго карціну свету.

Канцэптואльныя метафары маюць форму прапазіцый – адзінак значэння, якія фарміруюць тэму выказвання ў форме простага апавядальнага сказа. Адна з’ява робіцца падобнай да другой праз механізм надання ёй характарыстык гэтай з’явы. Метафара выражае пэўную ўстаноўку, звязаную з фонавымі ведамі, здольнымі адлюстроўваць узаемадачыненні розных тэкставых падзей – ствараць своеасаблівы “ланцужок ведаў” – сцэнарый.

Такім чынам, працэс стварэння тэксту прымае наступны выгляд:

1) аперыраванне ведамі як структурай – ад фрэйма да яго канкрэтызацыі праз сцэнарый;

2) дэталізацыя гэтых структур (зместавае іх напаўненне) – ад апазіцыі да метафары;

3) моўныя карэляты – ад намінатыўнай адзінкі да прапазіцыйнай;

4) уласна стварэнне тэксту – ад першаснага тэксту (“тэкстаў-прымітываў”) да другасных (разгорнутых) тэкстаў.

Першы і другі этапы генеравання тэксту маюць кагнітыўны характар – вызначаюцца ведамі суб’екта аб рэчаіснасці, ствараюць у яго свядомасці пэўную карціну свету. На трэцім этапе канцэптואльныя метафары набываюць адпаведнае тэкставае забеспячэнне. Гэты этап уключае і рытарычныя механізмы стварэння элементаў тэксту – выбар моўных сродкаў, кампазіцыйная пабудова.

Рыторыка пры гэтым разумеецца дастаткова адвольна. Традыцыйна яна вызначаецца як тэорыя, майстэрства і мастацтва красамоўства – як дысцыпліна, што і ў наш час захавала рэшткі антычнага сінкрэтызму практычных здольнасцяў – тэхнікі, майстэрства і мастацтва. Сучасныя ж даследаванні разглядаюць рыторыку як інтэгральную праграму трансфармацыі ідэі ў слова. Пры гэтым шмат

увагі надаецца аналізу тэмы (рэферэнта), лінейнай экспазіцыі рэферэнта і яе вербалізацыі. Па сутнасці ўзнікла новая навука – тэорыя аргументацыі, якая пашырыла межы кагнітыўнага даследавання, бо прыняла пад увагу і дыскусію паміж некалькімі індывідамі, і іх асабістыя развагі.

1) Тэкст – складанае шмат’яруснае збудаванне: бінарныя апазіцыі ідэй з пазітыўным першым членам і негатыўным другім \Rightarrow канцэптэуальныя метафары \Rightarrow рытарычныя ўстаноўкі камунікантаў.

2) Працэс генеравання тэксту адбываецца наступным чынам: пэўная камунікатыўная падзея разглядаецца з пазіцыяй адпаведнасці / неадпаведнасці яе намерам, мэтам, задачам і светаўспрымання аўтарастваральніка, які фармулюе вартасныя апазіцыі ідэй. Канцэптэуальныя метафары скіроўваюць рух дыскурсу, ствараюць умовы для напаўнення прапазіцыяй канкрэтным сэнсам. Рытарычныя прыёмы шчыльна спалучаюцца з кагнітыўнымі механізмамі стварэння дыскурсу.

3) Маўленне – гэта мэтанакіраваны акт, таму што мы перадаем інфармацыю для таго, каб дасягнуць мэты выказвання. Мэта – канчатковы вынік маўленчага працэсу, аднак сама па сабе мэта не можа забяспечыць развіццё маўленчага акту без інтэнцыі – намеру выказаць пэўны сэнс.

4) Маўленчае ўздзеянне – адзін з відаў узаемнага ўплыву камунікантаў у працэсе зносінаў. Яго інтэнсіўнасць, працягласць і іншыя істотныя ўласцівасці непасрэдна спалучаюцца са спецыфікай кагнітыўнай сістэмы камунікантаў – арганізацыяй іх ведаў аб рэчаіснасці, аб мове, аб структурах сацыяльных паводзін. Гэтыя веды вызначаюць лёс інфармацыі, якая трапляе ў свядомасць: яна або прапускаецца далей у доўгачасовую памяць, адбіваецца на вартаснай сістэме чалавека, або знішчаецца з прычыны неадпаведнасці кагнітыўнай сістэме асобы.

5) Кагнітыўная сістэма – своеасаблівая экалагічная сістэма, якая ўключае тры элементы – канцэптэуальную інфармацыю, мову і працэдурную інфармацыю. Кожны з гэтых кампанентаў таксама ўяўляе сістэму, якая знаходзіцца ў стане раўнавагі за кошт міжсістэмных узаемадзеянняў адзінак больш нізкага ўзроўню.

6) Кагнітыўная сістэма – гэта ментальны канцінуум, які складаецца з мноства ментальных схем, звязаных паміж сабою па законах падпарадкавання; сукупнасць ведаў, якія захоўваюцца ў доўгачасовай памяці камуніканта. Змяшчае тры тыпы інфармацыі:

- пра навакольны свет і самога камуніканта (канцэптэуальная інфармацыя);
- пра мову (ментальны лексікон);

- пра стадыі збору і апрацоўкі інфармацыі (працэдурная інфармацыя).

Новыя падыходы дазваляюць дэталёва прааналізаваць не толькі вербальна-рытарычныя стратэгіі тэксту, але і функцыянаванне кагнітыўных структур суб'екта дыскурсу: аб'ектам даследавання робіцца метамова тэкстаў. Вывучэнне кагнітыўнай прасторы тэксту і яго прагматычнага патэнцыялу набывае усё большую актуальнасць. Да пошукаў у гэтым рэчышчы далучаюцца не толькі лінгвісты, але і прадстаўнікі іншых антрапалагічных навук.

Шульга Н. (Мінск)

РЕДУПЛИКАТИВНЫЕ ОБРАЗОВАНИЯ НА СТРАНИЦАХ ЖУРНАЛА «ВОЖЫК»

«Вожык» – беларусский сатирическо-юмористический журнал, выпускаемый с августа 1945 г. как продолжение сатирического агитплаката «Раздавим фашистскую гадзину!», выходившего для партизан и населения оккупированной в период Великой Отечественной войны территории Белоруссии. На протяжении существования журнала в нем печатались многие известные белорусские писатели и карикатуристы – Я. Купала, Я. Колас, К. Чорны, М. Лыньков, А. Волков, З. Поплавский и др. (подробнее см. [1]).

Анализ юморесок и иронесок, опубликованных в журнале «Вожык» за 1980-е годы, выявил использование редупликативных образований, в качестве которых мы рассматриваем сложные слова, обладающие определенной фонеморфологической структурой, а именно сложные слова с фонетически идентичными основами (*пуф-пуф*), с рифмующимися основами (*цяп-ляп*) и с основами, различающимися коренной гласной (*бум-бом*). Вслед за зарубежными лингвистами (Н.Таном, Х. Марчандом, К. Хансеном) мы называем данные сложные слова соответственно полными редупликативами, рифмованными редупликативами и аблаутивными редупликативами (см. [8]).

В целом, частое использование редупликативных образований как сильного средства экспрессивизации речи, как одного из средств создания юмора и сатиры видится нам неслучайным, так как семантической особенностью редупликативных слов является преобладание в их значении эмоционального компонента (именно в силу своей образности, эмоциональности, заметной эстетической нагрузке и экспрессивности употребление редупликативов неприемлемо в официально-деловом и научно-техническом стилях).